DHBT · MBSTS · İhtisas

ders notları

Akaid — İman Esasları

Din, iman, İslâm · Allah, melekler, kitaplar, peygamberler · Âhiret ve kader · Mâtürîdî–Eş'arî ve akaid metinleri

Ders: .....

Dönem: .....

Konu anlatımı, şemalar, tablolar ve sınav notları.

Kırmızı: tarih · Sarı: mutlaka bil · Kutular: dikkat ve hatırlatmalar

Tedris Pro uygulaması Google Play'de · tedrispro.com.tr

İçindekiler

Temel Kavramlar: Din, İman, İslâm, İhsan 3

Allah'a İman 8

Meleklere İman; Cin ve Şeytan 13

Kitaplara İman 16

Peygamberlere İman 20

Âhirete İman 25

Kader ve Kazâ 30

Akaid Metinleri ve İki Büyük Okul 35

AKAİD — İMAN ESASLARI

Din, iman, İslâm, ihsan · Allah, melekler, kitaplar, peygamberler · Âhiret ve kader · Mâtürîdî–Eş'arî ve akaid metinleri

Temel Kavramlar: Din, İman, İslâm, İhsan

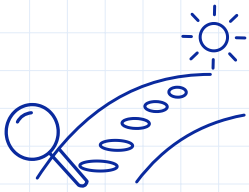

Akaid, bir müslümanın kalbiyle bağlandığı inanç esaslarının bütünüdür. Bu bölümde zemini kuruyoruz: din ve akaid ne demektir, iman neyin doğrulanmasıdır, İslâm ve ihsan imanla nasıl ilişkilidir, imanı zedeleyen tutumlar hangileridir? Sonraki bölümlerdeki hemen her tartışma buradaki tanımlara yaslanır; terimleri oturtmak, sınavda sık karıştırılan kavramları ayırmanın ilk adımıdır.

Din ve akaid

Din, aklı olan insanı kendi tercihiyle hayra yönelten ilâhî bir kanundur; Kur'an'da yaklaşık doksan iki yerde geçer. Akaid ise bu dinin inanılması zorunlu ilkeleridir. Kelime, "düğümlemek" anlamındaki akd kökünden gelir; akîde, "gönülden bağlanılan şey" demektir. Aynı kökten türeyen i'tikad da "gönülden inanmak" anlamında imanla yakın anlamlı kullanılır.

Akaid: kalbin bağlandığı esaslar

Terim	Anlamı	Not
akaid	İslâm'ın inanılması zorunlu esasları ve bunları konu edinen ilim	akd (düğümlemek) kökünden
usûlü'd-dîn	"Dinin esasları"; akaid ilminin eski adlarından biri	ilmü't-tevhîd ve's-sıfât ile aynı alan
ilmü't-tevhîd ve's-sıfât	Allah'ın birliğini ve sıfatlarını konu edinen ilim	akaid ilminin eski adlarından
el-fıkhü'l-ekber	Ebû Hanîfe'nin akaid bilgisine verdiği ad; aynı adı taşıyan eseri de vardır	"Büyük fıkıh" anlamında
kelâm	Akaid konularını aklî delillerle de işleyen, savunan yöntem ve ilim	Selef yöntemi ise nakle bağlı kalır

Akaidin kaynağı ve nitelikleri

- **Tek kaynağı vahiydir.** Akıl ve duyular, vahyin bildirdiğini anlamaya ve desteklemeye yarar; yerine geçmez.
- **Bölünmez.** Esaslardan birini kabul edip diğerini reddeden kimse iman etmiş sayılmaz.
- **Zamanla değişmez.** Bütün peygamberlerin ortak çağrısı tevhiddir (el-Enbiyâ 21/25).
- Konular üç büyük başlıkta toplanır: **ulûhiyyet** (Allah), **nübüvvet** (peygamberlik ve vahiy) ve **âhiret**; bunlara **usûl-i selâse** denir.

Cibrîl hadisi: iman, İslâm, ihsan

Cibrîl, bir yabancı kılığında Hz. Peygamber'in meclisine gelip üç soru sordu; cevaplar dinin üç katmanını gösterir. Ders kitaplarının ve çıkmış soruların "iman–İslâm–ihsan" ayrımı bu hadise dayanır.

Üç katman

İman
Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe ve kadere inanmak

İslâm
Allah'a ortak koşmadan ibadet etmek; namaz, oruç, zekât ve hac

İhsan
Allah'ı görüyormuşçasına, O'nun seni gördüğünü bilerek ibadet etmek

İpucu Kur'an'da iman esasları çoğunlukla **beş** ilke olarak sayılır (el-Bakara 2/177; en-Nisâ 4/136); **kader** ise Cibrîl hadisinde açıkça eklenir. Akla en çok yer açan esaslar Allah'a iman ve kader, **yalnız vahye dayananlar** ise âhiret ve meleklerdir.

İman: tanım ve unsurlar

İman, sözlükte "tasdik etmek, güvenle doğrulamak" demektir. Terim olarak, Hz. Peygamber'in Allah katından getirdiği ve dinde zorunlu olarak bilinen (**zarûrât-ı dîniyye**) hükümleri kalple doğrulamaktır. İmanın özü kalbin tasdikidir; dille söylemek (ikrar) ve davranış ise onun görünür yüzünü oluşturur.

Tasdik ve ikrar

Tasdik (kalpte)

- İmanın özüdür; yoksa iman da yoktur.
- Kişiyle Allah arasındadır; dışarıdan görülmez.
- Münafık dille söyler ama kalbiyle doğrulamaz (el-Bakara 2/8).

↔

İkrar (dilde)

- Ehl-i sünnete göre imanın özünden değil, dünyadaki hükümlerin şartıdır.
- Ölümle tehdit edilip dilini söylemek zorunda kalan, kalbi imanla dolu kişinin imanı bozulmaz (Ammâr b. Yâsir olayı; en-Nahl 16/106).
- Kelime-i şehadet müslümanlığın dışa dönük göstergesidir.

Taklîdî iman ve tahkîkî iman

Taklîdî iman

- Delilini araştırmadan, çevreden ve aileden alınan iman.
- Ehl-i sünnet âlimlerinin çoğuna göre geçerlidir.
- Ancak imanı delillerle güçlendirmeyen kişi bundan sorumludur.

↔

Tahkîkî iman

- Delillere dayanarak, araştırıp düşünerek ulaşılan iman.
- Şüpheye karşı daha dirençlidir.
- Akaid ilminin amacı, imanı taklitten tahkîke taşımaktır.

Görüş sahipleri	İman nedir?	Not
Ehl-i sünnet (Mâtürîdî, Eş'arî)	Kalple tasdik	İkrar dünyevî şart; amel imanın özüne dahil değil
Mürcie ve Kerrâmiyye	Yalnızca dille ikrar	Kelime-i tevhidi yeterli görürler; Ehl-i sünnet münafık âyetleriyle karşı çıkar
Cehmiyye ve Neccâriyye	Mârifet (bilgi)	Bilgi olsaydı her âlim mümin, her cahil kâfir olurdu
Hâricîler, Mu'tezile, Şîa	Tasdik ve ikrarla birlikte amel	Ameli imandan bir parça sayarlar

⚠ **Dikkat!** Ehl-i sünnette amel imanın cüzü değil, onu olgunlaştıran ve koruyan unsurdur; yine de iman ile amel arasındaki bağın sıkı olduğunda görüş ayrılığı yoktur. Mürcie'nin ameli cüz saymadığı İhtisas 2023'te soruldu.

İman artar mı, eksilir mi?

İmanın "içeriği" (inanılan esaslar) herkes için aynıdır; bilginle cahil, peygamberle sıradan mümin aynı esaslara inanır. Tartışma, imanın kuvveti ve derinliği üzerindedir. Artma yönündeki âyetler (el-Bakara 2/260; el-Enfâl 8/2; et-Tevbe 9/124; el-Feth 48/4) bu bağlamda yorumlanır.

Görüş	Sahipleri	Gerekçe
İman artıp eksilir	Selef âlimleri, İbn Hazm, Hâricîler	Âyetlerin zahirine göre; amel de imandan sayıldığı için
Esas bakımından artmaz, eksilmez	Mâtürîdîler ve Eş'arîlerin çoğunluğu (DİA)	Artış ancak küfrün azalmasıyla, eksilme küfrün çoğalmasıyla olurdu
Nur gibi artıp azalır	Ebü'l-Muîn en-Nesefî ö. 508/1115	Sâlih amel kalpteki nuru artırır, günah azaltır
Artabilir, eksilmesi düşünülmez	Eş'arî'nin kendi sistemi (Diyanet Kitaplığı)	İnanılacak yeni hususlar eklendikçe iman genişler

Dikkat! Çıkmış sorularda "imanın artıp eksilmesi" Eş'arîler ile Mâtürîdîler arasındaki ayrılık konuları arasında verilmiştir (İhtisas 2018); rü'yetullah ise ortak görüştür. Hâricîlere göre iman artıp eksilir; "ne artar ne eksilir" diyen şık yanlıştır (İhtisas 2019). DİA ise Eş'arîlerin çoğunluğunun da esas bakımından değişmeyi mümkün görmediğini yazar; soruyu hangi kaynak mantığıyla sorduğuna bak.

İman ile İslâm aynı mı?

Mu'tezile ve Mâtürîdîler, Ebû Tâlib el-Mekkî ve İbn Hazm iman ile İslâm'ı aynı şey sayar; Eş'arî çizgisi ise ikisini birbirinden ayırır. Bu ayrım için en çok el-Hucurât 49/14 anılır: bedeviler "iman ettik" deyince "henüz iman etmediniz, teslim olduk deyin" buyurulur.

İmanın geçerlilik şartları

- Hür irade: iman, kişinin kendi tercihiyle gerçekleşir.
- Ye's hâli öncesi olması: can çekişirken, azabı gözle gördükten sonra yapılan iman geçerli değildir (el-Mü'min 40/84-85; Firavun örneği, Yûnus 10/90-91).
- İnkâr anlamı taşıyan tutumlardan kaçınma: Kur'an'ı küçümsemek, putun önünde secde etmek gibi davranışlar tasdikle bağdaşmaz.
- Korku ve ümit dengesi: Allah'ın rahmetinden ümit kesmek de azabından emin olmak da imanı zedeler.

Küfür, şirk, nifak

Terim	Anlamı	Ayırt edici nokta
Küfür	Sözlükte "örtmek"; imanın gereği olan bir esası inkâr etmek	İnsanlar mümin, kâfir ve münafık olmak üzere üç gruba ayrılır
Şirk	Allah'a ortak koşmak	Her şirk küfürdür; her küfür şirk değildir (âhireti inkâr küfürdür, şirk değildir)
Nifak	Dilde iman, kalpte inkâr	Münafıklar cehennemin "en alt tabakasında" olacaklardır (en-Nisâ 4/145)
Fısk	Büyük günah işleyip imandan çıkmamak	Fâsık, haramı helâl saymadıkça mümindir
İrtidâd	İslâm'dan dönmek	Dönen kişiye mürted denir

Hatırla! Şirk bağışlanmaz, ötesi dilediğine bağışlanır (en-Nisâ 4/116): Ehl-i sünnet kelâmcıları bu âyeti, şirk dışındaki günahların bağışlanabileceğine delil gösterir.

Büyük günah ve tekfir temkini

Hz. Peygamber, kişiyi helâk eden yedi büyük günahı şöyle sıralamıştır (Buhârî, Vesâyâ): Allah'a ortak koşmak, sihir, haksız yere cana kıymak, faiz yemek, yetim malı yemek, savaştan kaçmak ve iffetli mümin kadınlara zina iftirası atmak. Ehl-i sünnet, bu günahları işleyenin imandan çıkmayacağını, tövbe etmese bile ebedî cehennemlik olmayacağını söyler. Hâricîler büyük günahlıyı kâfir sayar; Mu'tezile ve Şîa ise onu imandan çıkmış ama küfre girmemiş, iki konum arasında (menzile beyne'l-menzileteyn) bir yerde görür ve tövbesiz ölürse ebedî cehennemde kalacağını söyler.

Dikkat! Ehl-i sünnet, kıbleye yönelen bir günahkârı günahı yüzünden kâfir ilân etmez. Bir müslümana "kâfir" demenin ağır sorumluluğu hadislerde açıkça uyarılmıştır (Buhârî, Edeb). Tekfir konusunda temkin, Sünnî akaidin ayırt edici özelliğidir.

Özet / Kendini Dene

1 Akaid kelimesi hangi kökten gelir, ne anlama gelir?

cevap Akd kökünden; "düğümlemek". Akîde, gönülden bağlanılan şeydir.

2 Akaidin tek kaynağı nedir?

cevap Vahiy. Akıl ve duyular destekleyicidir.

3 Cibrîl hadisinde İslâm, iman, ihsan neyi anlatır?

cevap İslâm: ibadetler; iman: altı esas; ihsan: Allah'ı görüyormuşçasına ibadet.

4 İmanın özü nedir? İkrar imanın parçası mıdır?

cevap Özü kalbin tasdikidir; ikrar Ehl-i sünnete göre dünyevî hükümlerin şartıdır, imanın özü değildir.

5 Ameli imandan bir parça sayanlar kimlerdir?

cevap Hâricîler, Mu'tezile ve Şîa kelâmcıları.

6 Mürcie ve Kerrâmiyye imanı nasıl tanımlar?

cevap Yalnızca dille ikrar olarak.

7 "Her şirk küfürdür, her küfür şirk değildir" ne demektir?

cevap Allah'a ortak koşmak küfürdür; ama örneğin âhireti inkâr küfürdür, şirk değildir.

8 Ye's hâlinde yapılan iman neden geçerli sayılmaz? Örnek?

cevap Azap gözle görüldükten sonra iman kabul edilmez; Firavun örneği (Yûnus 10/90-91).

Allah'a İman

İman esaslarının merkezi Allah'a imandır; öteki esasların hepsi buraya bağlanır. Bu bölümde dört soruya cevap arıyoruz: Allah'ın varlığı nasıl temellendirilir, tevhid ne demektir, Allah'ın isimleri ve sıfatları nasıl sınıflandırılır, ekoller bu sınıflamada nerede ayrılır? Sıfatlar konusu, Mâtürîdî–Eş'arî karşılaştırmalarının en sık sorulan kısmıdır.

Varlığının delilleri

Bazı âlimlere göre Allah'ın varlığı fıtrat gereği bilindiği için ayrıca delile ihtiyaç yoktur. Yine de akıl yürütmeye dayalı dört temel delil çoğu kaynakta birlikte anılır.

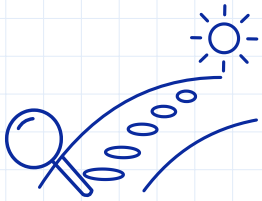

Delillerden Yaratıcı'ya

Dört temel delil

Fıtrat
İnsanın yaratılışında bulunan, Yaratıcı'ya yönelme ve O'na sığınma eğilimi

Hudûs
Âlem sonradan olmuştur; sonradan olan şeyin bir yaratıcısı bulunmak zorundadır

İmkân
Varlığı da yokluğu da mümkün olan bir şeyin varlığa çıkması için onu tercih eden bir güç gerekir

Nizam
Evrendeki ince düzen ve uyum, bir yaratıcının ilmini ve iradesini gösterir

Dikkat! "Birden çok ilâh olsaydı yeryüzü ve gökler bozulurdu" (el-Enbiyâ 21/22) çizgisindeki akıl yürütme tevhid (temânu) delilidir, imkân delili değildir. İhtisas 2021'de imkân delilinin bu şekilde tanımlandığı şık yanlış kabul edilmiştir.

Tevhid: Allah birdir

Vahdâniyyet, sayısal bir "birlik" değildir; Allah'ın zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde ortağı ve benzeri bulunmaması demektir. İhlâs sûresi bu inancın özetidir, Kâfirûn sûresi ise ibadette ortak koşmaktan açıkça kopuşu ilân eder. "Allah" kelimesi özel isimdir; çoğulu yoktur ve başka bir varlık için kullanılamaz.

Allah'ın isimleri

"Güzel isimler Allah'ındır" (el-A'râf 7/180; Tâhâ 20/8). Bu isimlere esmâ-i hüsnâ denir. "Allah'ın doksan dokuz ismi vardır; onları sayıp kavrayan cennete girer" anlamındaki hadis Buhârî'de geçer; isimlerin tek tek sayıldığı rivayetler ise Tirmizî ve İbn Mâce'de yer alır. Doksan dokuz sayısı bir sınır değildir; Allah'ın bundan fazla ismi vardır. Selef âlimleri ve muhaddisler başta olmak üzere birçok âlime göre isimler tevkîfîdir: yani Allah'a ancak vahyin bildirdiği isimler verilir.

Bilgi İsm-i a'zam ("en büyük isim") hadislerde anılır ama hangisi olduğu belirtilmemiştir. Rivayetlerde Allah, Rahmân ve Rahîm, Hayy ve Kayyûm, Zü'l-celâl gibi isimler öne çıkar.

Sıfatlar: iki grup

Diyanet İlmihali'ndeki yaygın sınıflamada Allah'ın sıfatları iki gruba ayrılır: Allah'ın eksiklikten uzak olduğunu bildiren zâtî (selbî) sıfatlar altı tanedir; kemâlini ortaya koyan sübûtî sıfatlar ise sekiz tanedir.

Zâtî (selbî) sıfat	Kısaca anlamı
Vücûd	Allah vardır; varlığı kendindendir

Zâtî (selbî) sıfat	Kısaca anlamı
Kıdem	Varlığının başlangıcı yoktur (ezelîlik)
Beka	Varlığının sonu yoktur (ebedîlik)
Muhâlefetün li'l-havâdis	Yaratılmışların hiçbirine hiçbir yönden benzemez
Kıyâm bi-nefsihî	Varlığı için hiçbir şeye muhtaç değildir, kendi kendine var olandır
Vahdâniyyet	Zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde eşi ve ortağı yoktur

Sübûtî sıfat	Anlamı	Dikkat edilecek nokta
Hayat	Diri olması	Ölümsüz ve bağımsız hayat
İlim	Her şeyi bilmesi	Bilgisi artmaz, eksilmez; geçmişi, geleceği, gizliyi ve açığı kapsar
Semî'	İşitmesi	Gizli, açık, yavaş, yüksek her sesi işitir
Basar	Görmesi	Karanlık, aydınlık, saklı, açık her şeyi görür
İrade	Dilemesi	Tekvînî ve teşrîî diye iki yönü vardır
Kudret	Her şeye gücünün yetmesi	Kudretinin yetişemeyeceği hiçbir şey yoktur
Kelâm	Söz sıfatı	Ses ve harften ibaret değildir
Tekvîn	Yaratması, var etmesi	Mâtürîdî'de müstakil sıfat sayılır

⚠ **Dikkat!** İlim, selbî değil sübûtî sıfattır. "İlim selbî sıfattır" ifadesi İhtisas 2010'da yanlış şık olarak çıkmıştır. Ayırmanın kolay yolu: selbî sıfat bir eksikliği reddeder (yokluk, sonluluk, benzerlik, ihtiyaç, ortaklık); sübûtî sıfat bir kemâli olumlar.

Başka bir sınıflama: zâtî, fiilî, haberî

DİA'nın sıfat maddesinde anlatılan kelâm sınıflaması farklı bir ölçüt kullanır. Ebû Hanîfe sıfatları zâtî ve fiilî diye ikiye ayırmıştır; kelâm literatüründe bu ikisinin yanına haberî sıfatlar da eklenir.

Grup	İçerik	Not
Zâtî	Vücûd (nefsî); vahdâniyyet, kıdem, beka, muhâlefet, kıyâm (selbî); hayat, ilim, sem', basar, kudret, irade, kelâm, tekvîn (sübûtî)	Allah'ın zâtından ayrı düşünülemeyen sıfatlar
Fiilî	Yaratma, rızık verme, diriltme ve öldürme gibi fiillere bakan sıfatlar	Mâtürîdî bunları tekvîn sıfatına bağlar
Haberî	Yed, vech, ayn, istivâ, nüzûl, ityân, ısba', kadem, dıhk	Aklen değil, ancak haberle (nas) bilinir

Tekvîn ve fiilî sıfatlar: ekollerin ayrıldığı yer

Ekol	Fiilî sıfatlar ve tekvîn	Sonuç
Mâtürîdî	Fiilî sıfatların hepsi ezelî tekvîn sıfatına dönüşür; tekvîn ezelîdir, yaratılan şey (mükevven) hâdistir	Tekvîn müstakil sıfattır ve kadîmdir
Eş'arî	Fiilî sıfatlar hâdistir; tekvîn ayrı bir sıfat değil, kudretin işe taalluku (itibarî)	Mânâ sıfatları yedi sayılır (hayat, ilim, kudret, irade, kelâm, sem', basar); tekvîn eklenmez
Mu'tezile	Fiilî sıfatlar hâdistir; kelâm ve irade de hâdis fiillerdendir	Allah'a mânâ sıfatı nisbet etmezler

İpucu İhtisas 2021'de bu konu şöyle soruldu: tekvîn Mâtürîdîlerde kadîm, Eş'arîlerde hâdistir; "Selefiyye fiilî sıfatları tevil eder" ise yanlıştır. 2018'de "tekvînin müstakil sıfat olup olmaması" iki ekol arasındaki ayrılık konusu olarak yer aldı; rü'yetullah ise ayrılık konusu sayılmadı.

Dikkat! Ehl-i sünnete göre sıfatlar Allah'ın zâtının ne aynıdır ne gayrıdır (İhtisas 2009). "Sıfatlar zâttan ayrı ve ezelîdir" ifadesi ise Mâtürîdî görüşü değildir (İhtisas 2026). Mu'tezile'den Ebû Hâşim el-Cübbâî ise sübûtî sıfatları zâtın, varlık ve yoklukla nitelenemeyen halleri sayarak hâl nazariyesini geliştirmiştir (DİA, Sıfat).

Haberî sıfatlara nasıl bakılır?

İki yaklaşım

Selef
- Âyet ve hadisteki ifadeyi tevil etmeden olduğu gibi kabul eder.
- Yaratılmışlara benzetmez (teşbih yok), keyfiyeti de sormaz.
- Anlamı Allah'a havale eder (tefvîz).

↔

Kelâmcılar
- Lafızları Allah'a yakışan anlamlara yorumlar (tevil).
- Yed → kudret, vech → zât, ayn → ilim, istivâ → hükümranlık gibi.
- Gerekçe: teşbihe düşmemek ve aklî delillerle bağdaştırmak.

İrade: iki yön

Tekvînî ve teşrîî irade

Tekvînî (yaratıcı) irade

- Her şeyi kapsar; Allah neyi dilerse o olur (en-Nahl 16/40).
- Kâinattaki bütün oluşlar bu iradeyle gerçekleşir.
- İyilik de kötülük de Allah'ın dilemesiyle yaratılır; ancak hoşnutluğu yalnız hayradır.

↔

Teşrîî (dinî) irade

- Allah'ın emir, yasak ve hoşnutluk bildirmesi (en-Nahl 16/90).
- Yalnız hayra yöneliktir.
- Dilenen şeyin mutlaka meydana gelmesi gerekmez; kul isyan edebilir.

İpucu Teşrîî iradeyle istenenin mutlaka gerçekleşmesi gerekmediği İhtisas 2022'de; en-Nahl 16/90'ın teşrîî iradeye delil olması İhtisas 2020'de sorulmuştur.

Özet / Kendini Dene

1 Allah'ın varlığına dair dört temel delil nedir?

cevap Fıtrat, hudûs, imkân, nizam.

2 "Birden çok ilâh olsaydı düzen bozulurdu" hangi delildir?

cevap Tevhid (temânu) delili; imkân delili değildir.

3 Zâtî (selbî) sıfatlar kaç tanedir, hangileridir?

cevap Altı: vücûd, kıdem, beka, muhâlefetün li'l-havâdis, kıyâm bi-nefsihî, vahdâniyyet.

4 Sübûtî sıfatlar kaç tanedir, hangileridir?

cevap Sekiz: hayat, ilim, semi', basar, irade, kudret, kelâm, tekvîn.

5 İlim selbî sıfat mıdır?

cevap Hayır, sübûtî sıfattır.

6 Tekvîn konusunda Mâtürîdî ile Eş'arî nerede ayrılır?

cevap Mâtürîdî: ezelî, müstakil sıfat. Eş'arî: fiilî sıfatlar hâdis, tekvîn ayrı sıfat değil.

7 Haberî sıfatlara Selef ve kelâmcılar nasıl yaklaşır?

cevap Selef tevil etmeden, teşbihsiz kabul eder; kelâmcılar tevil eder.

8 Teşrîî irade nedir, örnek âyet?

cevap Allah'ın dinî emir ve hoşnutluğu; yalnız hayra yönelir (en-Nahl 16/90). Mutlaka gerçekleşmesi gerekmez.

Meleklere İman; Cin ve Şeytan

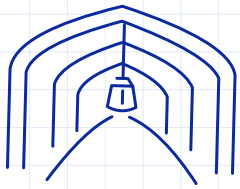

Melekler gayb âlemine aittir; onlara dair bilgimizin kaynağı akıl değil, yalnızca vahiydir. Bu bölümde meleklerin niteliklerini, adı bilinen görevlilerini ve Kur'an'da meleklerle birlikte anılan iki varlık grubunu, cin ve şeytanı ele alıyoruz. Sınavda en çok sorulan noktalar dört büyük melek, Kur'an'da adının geçip geçmemesi ve meleklerle cinlerin karşılaştırılmasıdır.

Melek nedir, nasıl bir varlıktır?

DİA, meleği "farklı suretlere girebilen ve duyularla algılanamayan nûrânî varlıklar" diye tarif eder. Melekler nurdan yaratılmıştır, Âdem'in yaratılışından önce vardır ve Allah'ın hitabına doğrudan muhatap olmuşlardır (el-Bakara 2/30-34). Kur'an, görevleri gereği iri yapılı ve güçlü olabileceklerini, birden fazla kanada sahip bulunduklarını bildirir (Fâtır 35/1); "kanat" kelimesinin gerçek niteliğini ise kesin olarak bilemeyiz.

Meleklerin başlıca nitelikleri

Nûrânîdir
Nurdan yaratılmıştır; duyularla algılanamaz

Günahsızdır
Allah'ın emrine karşı gelmez, yalnız emredileni yapar (el-Enbiyâ 21/26-27)

Şekil alabilir
Cibrîl Hz. Peygamber'e Dihye kılığında göründü; Hz. Meryem'e insan şeklinde geldi (Meryem 19/16-17)

Yemez, içmez
İbrâhim'in konuk melekleri yemeğe el uzatmadı (Hûd 11/69-70; ez-Zâriyât 51/24-28)

Cinsiyeti yoktur
"Allah'ın kızları" iddiası reddedilmiştir (es-Sâffât 37/149-150; ez-Zuhruf 43/19)

Gaybı bilmez
Bildikleri, Allah'ın öğrettiği kadardır (el-Bakara 2/30-33)

⚠ **Dikkat!** Meleklerin masumiyeti için Mu'tezile ve Ehl-i sünnet âlimlerinin çoğunluğu günah işlemediklerini söyler; bununla birlikte delillerin "zannî" olduğunu da belirtirler (DİA). Hârût ile Mârût olayı (el-Bakara 2/102) bu kuralı bozmaz: iki melek insanları imtihan etmek ve inançsızlığa karşı uyarmak için gönderilmiştir. Meleklerin Âdem'in yaratılışı karşısındaki sorusu (el-Bakara 2/30) da, müfessirlere göre itiraz değil, görüş bildirme veya öğrenme isteğidir.

Dört büyük melek

Adı bilinen dört büyük melek

Cebrâil

Peygamberlere vahiy getirir. Er-Rûhu'l-emîn ve Rûhulkudüs diye de anılır. Kur'an'da adı üç yerde geçer (el-Bakara 2/97, 98; et-Tahrîm 66/4).

Mîkâîl

Hadislerde rızık ve rahmet meleği olarak tanıtılır; tabiat olaylarının düzenine de bağlanır. Kur'an'da yalnız bir âyette anılır (el-Bakara 2/98).

İsrâfîl

Kıyamette sûra üfleyecek melektir. Adı Kur'an'da değil, hadislerde geçer; Kur'an sûra üflemeden söz eder (en-Neml 27/87; ez-Zümer 39/68).

Azrâîl

Ölüm meleğidir. Kur'an'da "melekü'l-mevt" denir (es-Secde 32/11); Azrâîl adı yalnızca bazı zayıf hadislerde geçer.

İpucu Sınav kalıbı: dört büyük melek içinde adı Kur'an'da geçenler yalnızca Cebrâîl ve Mîkâîl'dir. İsrâfîl ve Azrâîl adlarıyla Kur'an'da değil, hadislerde anılırlar (Azrâîl için de yalnızca zayıf hadislerde).

Adı verilmeyen veya özel görevli melekler

Grup	Görevi	Dayanağı
Kirâmen kâtibîn	İnsanların söz ve davranışlarını kaydeder; hafaza (koruyucu), muakkibât (takipçi) ve rakîb-atîd (hazır gözetleyici) adlarıyla da anılır	el-İnfitâr 82/10-12; Kâf 50/17-18; er-Ra'd 13/10-11; el-En'âm 6/61
Münker ve Nekir	Kabirde sorgu yapar	Yalnız hadisler (Tirmizî, Cenâiz)
Hamele-i Arş	Arşı taşır; müminler için dua ve istiğfar eder	el-Mü'min 40/7
Mukarrebûn	Ulûhiyyet makamına en yakın melekler	en-Nisâ 4/172
Cennet bekçileri	Müminleri selâmlayarak karşılar; Rıdvân adı hadislerde geçer	ez-Zümer 39/73
Cehennem görevlileri	On dokuz grup olarak anılır; temsilcisinin adı Mâlik, ayrıca "zebânî" denir	el-Müddessir 74/30-31; ez-Zuhruf 43/77; el-Alak 96/18

Dikkat! Münker ve Nekir adları Kur'an'da yoktur; kabir sorgusu hadislere dayanır. Melek sayısı ve türlerini ise Allah'tan başkası bilmez (el-Müddessir 74/31).

Melek–insan üstünlüğü

Ehl-i sünnet çoğunluğuna göre peygamberler, büyük meleklerden üstündür. Önde gelen melekler ise peygamber olmayan insanlardan üstün tutulur. Bu ayrım, "melekler mi üstün insanlar mı?" sorusunu tek cümleyle cevaplamayı engeller; sınavda hangi grubun karşılaştırıldığına bakmak gerekir.

Cin ve şeytan

Gayb âleminin varlıkları

Cin, duyularla algılanamayan, insan gibi ilâhî emirlerle yükümlü tutulan bir varlık türüdür. Kur'an'a göre insandan önce, dumansız ateşten (nâr-ı semûm, mâric) yaratılmıştır (er-Rahmân 55/15; el-Hicr 15/26-27). İçlerinde mümin de kâfir de vardır; Cin sûresi (72. sûre, 28 âyet) bu gerçeği anlatır. Hz. Muhammed'in tebliği yalnız insanları değil cinleri de kapsar. Cinler gaybı bilmez (Sebe' 34/14).

Melek ve cin

Melek	Cin
Nurdan yaratılmıştır.	Ateşten yaratılmıştır.
Günah işlemez; yalnız emredileni yapar.	İnsan gibi yükümlüdür; mümini de kâfiri de vardır.
Cinsiyeti yoktur; yemez, içmez.	Duyularla algılanamaz, fakat gaybı bilmez.
Bildikleri Allah'ın öğrettiğiyle sınırlıdır.	Hz. Peygamber cinlere de tebliğde bulunmuştur.

Şeytan, sözlükte "hayırdan ve rahmetten uzaklaşmış" anlamına gelir. İnsana musallat olup onu saptırmaya çalışan ruhanî varlıktır. Kur'an'da şeytan kelimesi seksen sekiz kez, iblîs kelimesi on bir âyette geçer. Şeytanın bütün gücü kışkırtmak ve davet etmektir; Kur'an hilelerinin zayıf olduğunu bildirir (en-Nisâ 4/76), ona uyup uymamak kişinin elindedir (İbrâhîm 14/22).

Dikkat! İblîs melek değil, cindir (el-Kehf 18/50). Melekler günah işlemediği için şeytanın melek olması düşünülemez. Şeytanın insan üzerinde sınırsız ve zorlayıcı bir egemenliği olduğu anlayışı da İslâm tarafından reddedilir; çünkü böyle bir anlayış, iyilik ve kötülük için iki ayrı kaynak kabul eden düalist Seneviyye'de görülür.

Hatırla! Şeytanın vesvesesinden korunmak için istiâze ("euzü billâhi mine'ş-şeytâni'r-racîm"), Âyetü'l-kürsî, Felak ve Nâs sûreleri okunur.

Özet / Kendini Dene

1 Dört büyük melek ve görevleri nelerdir?

cevap Cebrâil: vahiy. Mîkâîl: rızık ve rahmet. İsrâfîl: sûra üfleme. Azrâil: ölüm (melekü'l-mevt).

2 Dört büyük meleğin hangilerinin adı Kur'an'da geçer?

cevap Yalnızca Cebrâil ve Mîkâîl; İsrâfîl ve Azrâil adı geçmez.

3 Azrâil adı nerede geçer?

cevap Yalnız bazı zayıf hadislerde; Kur'an'da "melekü'l-mevt" denir.

4 Münker–Nekir neye dayanır?

cevap Yalnız hadislere (Tirmizî, Cenâiz).

5 Meleklerin nitelikleri nelerdir?

cevap Nurdan yaratılmış, günahsız, yemez-içmez, cinsiyetsiz, şekil alabilir; gaybı Allah'ın bildirdiği kadar bilir.

6 Cin hangi maddeden yaratılmıştır, yükümlü müdür?

cevap Dumansız ateşten; insan gibi yükümlüdür, mümini de kâfiri de vardır.

7 İblîs melek midir?

cevap Hayır, cindir (el-Kehf 18/50).

8 Ehl-i sünnete göre peygamberler mi büyük melekler mi üstündür?

cevap Peygamberler büyük meleklerden üstündür.

Kitaplara İman

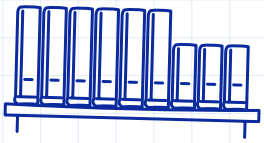

Allah, insanı başıboş bırakmamış; vahiy yoluyla peygamberlerine bildirdiği mesajları kitaplaştırmıştır. Bu bölümde önce vahyin ne olduğunu ve Hz. Peygamber'e hangi yollarla geldiğini, sonra suhuf ile dört büyük kitabı ve Kur'an'ın özelliklerini inceleyeceğiz. Çıkmış sorularda öne çıkanlar vahiy çeşitleri, kitapların hangi peygambere indirildiği ve bozulmuş–korunmuş ayrımıdır.

Vahiy: Allah ile peygamber arasındaki haberleşme

Vahiy, Allah'ın dilediği emir, hüküm ve haberleri peygamberine, niteliğini tam olarak bilemediğimiz bir yolla bildirmesidir. Nasıl yaşandığını ancak onu yaşayan peygamber bilir; biz ise geliş şekillerini ve peygamberde bıraktığı etkileri sahâbenin aktarımlarından öğreniriz. Peygamberlik ve vahiy birbirinden ayrılmaz: vahiy almayan peygamber olmaz.

Vahiy ve ilham

Vahiy
- Peygambere gelir.
- Allah tarafından korunur ve gözetim altında ulaşır.
- Peygamber vahyi alırken bilinci yerindedir.

↔

İlham
- Kalpte beliren bilgidir.
- Allah'ın koruması altında değildir; yanılma ihtimali taşır.
- Allah'ın sevgili kullarının kalbine bilinçli bir çaba olmadan doğar.

Hz. Peygamber'e vahiy nasıl geldi?

Yedi şekil

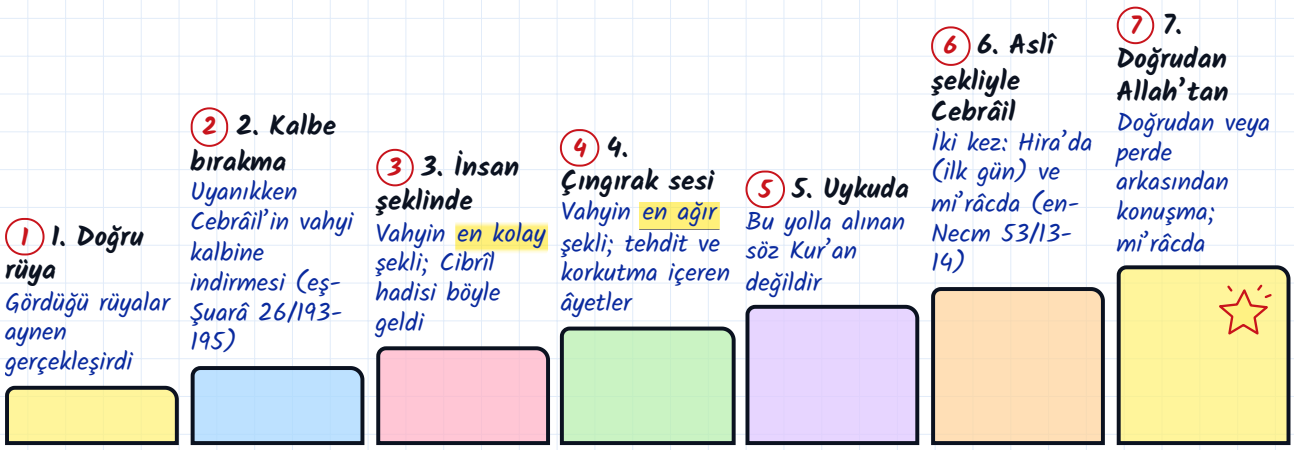

İpucu Karıştırılan ikililer: en kolay = insan şeklinde gelen; en ağır = çıngırak sesi. Cebrâil'in aslî şekliyle gelişi iki kez gerçekleşmiştir: Hira ve mi'râc. "Vahiy yoluyla, perde arkasından veya bir elçi göndererek" konuşma ise eş-Şûrâ 42/51'de anlatılır.

İlâhî kitaplar: suhuf ve kitap

İlâhî kitaplar, Allah'ın kelâm sıfatının eseridir; lafzıyla da anlamıyla da Allah'tandır ve içlerinde beşer katkısı yoktur. Allah için peygamber göndermek ve kitap indirmek bir zorunluluk değildir; insan ise sınırlı güçleri yüzünden vahye muhtaçtır. Bugün bizden istenen, kitapların elimizdeki hâline değil, Allah'tan gelen bozulmamış aslına inanmaktır.

Suhuf ve kitap

Suhuf

- Dar çevreye, küçük topluluklara inen birkaç sayfalık risâleler.
- Kur'an'da yalnız İbrâhim ve Mûsâ'ya indirilen sayfalardan söz edilir (en-Necm 53/36-37; el-A'lâ 87/14-19).
- İbrâhim'in sahifeleri bugün tamamen kaybolmuştur.
- Zayıf bir hadise göre toplam 100 sayfadır: Âdem'e 10, Şît'e 50, İdrîs'e 30, İbrâhim'e 10.

↔

Kitap

- Hacimli, evrensel mesaj taşıyan ilâhî kitaplardır.
- Dört tanedir: Tevrat, Zebur, İncil, Kur'an.
- Kur'an dışındakiler zamanla insan müdahalesine uğramıştır.

Dört büyük kitap, dört peygamber

Tevrat → Mûsâ → **Zebur → Dâvûd** → **İncil → Îsâ** → **Kur'an → Muhammed**

İndiriliş sırası

Kitap	Anlamı	Bilinmesi gerekenler	Bugünkü durum
Tevrat	İbrânîcede "kanun, şeriat, öğreti"	Ahd-i Atîk (Eski Ahit) olarak da anılır. Dar anlamda beş kitaptır: Tekvîn, Çıkış, Levililer, Sayılar, Tesniye	Aslı kaybolmuş, elde bulunanlar insan müdahalesine uğramıştır
Zebur	"Yazılı şey, kitap"	En küçük ilâhî kitaptır; yeni hüküm getirmemiştir. Ahd-i Atîk'te Mezmûrlar adıyla yer alır (150 mezmur)	Övgü ve hikmetli sözlerden oluşan nüshası elde mevcut, ama bozulmuştur
İncil	"Müjde, öğretici söz"	Ahd-i Cedîd (Yeni Ahit) olarak da anılır; Hz. Îsâ'ya indirilen kitaptır	Orijinal metni elde yoktur
Kur'an	"Toplamak, okumak"	Son ilâhî kitaptır; Hz. Muhammed'e indirilmiştir	Allah'ın koruması altındadır (el-Hicr 15/9)

⚠ **Dikkat!** Tevrat'ın aslı Allah kelâmıdır ve ona inanmak imanın gereğidir; bunu inkâr etmek küfürdür. Ancak elimizdeki Tevrat, Zebur ve İncil metinleri insan müdahalesi sonucu değişmiştir. Kur'an ise tek korunmuş kitaptır.

İpucu Ehl-i kitaptan gelen bir bilgi karşısında ölçü şudur: Kur'an ve sahih hadislere uygunsa kabul edilir, aykırıysa reddedilir, hiç bahsedilmiyorsa ne tasdik ne tekzip edilir (Buhârî, Tefsîr ve İ'tisâm 25).

Kur'an-ı Kerîm

Kur'an, sözlükte "toplamak, okumak" anlamına gelir. Terim olarak, Hz. Muhammed'e indirilen, mushaflarda yazılı, bize tevâtürle ulaşan, okunması ibadet sayılan ve benzerinin getirilmesinden insanlığın âciz kaldığı ilâhî kelâmdır. Kadir gecesinde, Ramazan ayında inmeye başlamış ve yaklaşık yirmi üç yılda Cebrâil aracılığıyla parça parça tamamlanmıştır.

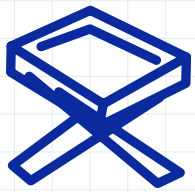

Okunan ve yazılan ilâhî kelâm

Tanımın beş unsuru

İndirilen
Hz. Muhammed'e vahyedilmiştir

Yazılı
Mushaflarda yazılıdır

Tevâtürle nakledildi
Yalan üzerine birleşmesi aklen imkânsız bir topluluk, nesilden nesile aktardı

Okuması ibadet
Okunması başlı başına ibadettir

Benzeri getirilemez
İnsanlık benzerini getirmekten âciz kalmıştır

~23 yıl	114	5	150
Nüzûl süresi	Sûre	Tevrat'ı oluşturan kitap	Zebur'daki mezmur

Hatırla! Hangi kitap hangi peygambere? Tevrat–Mûsâ, Zebur–Dâvûd, İncil–Îsâ, Kur'an–Muhammed. Zebur "en küçük kitap", Kur'an "tek korunmuş kitap"tır.

Özet / Kendini Dene

1 Vahiy ile ilham arasındaki temel fark nedir?

cevap Vahiy peygambere gelir ve Allah tarafından korunur; ilham korunmuş değildir, yanılma payı vardır.

2 Vahyin en kolay ve en ağır şekilleri hangileridir?

cevap En kolay: Cebrâil'in insan şeklinde gelmesi. En ağır: çıngırak sesi.

3 Cebrâil Hz. Peygamber'e aslî şekliyle kaç kez göründü?

cevap İki kez: Hira'da ve mi'râcda.

4 Kur'an'da hangi peygamberlere indirilen suhuftan söz edilir?

cevap İbrâhim ve Mûsâ'ya (en-Necm 53/36-37; el-A'lâ 87/14-19).

5 Dört büyük kitabı ve peygamberlerini sayınız.

cevap Tevrat–Mûsâ, Zebur–Dâvûd, İncil–Îsâ, Kur'an–Muhammed.

6 Tevrat'ın dar anlamdaki beş kitabı nelerdir?

cevap Tekvîn, Çıkış, Levililer, Sayılar, Tesniye.

7 En küçük ilâhî kitap hangisidir, yeni hüküm getirmiş midir?

cevap Zebur; yeni dinî hüküm getirmemiştir.

8 Hangi kitap korunmuştur, dayanağı nedir?

cevap Kur'an; Allah korumayı üstlenmiştir (el-Hicr 15/9).

Peygamberlere İman

Allah, insanları kendi akıllarıyla baş başa bırakmamış; yol göstermek için aralarından seçtiği elçilere vahiy göndermiştir. Bu bölümde peygamberin kim olduğunu, hangi niteliklere sahip bulunması gerektiğini, mûcize ile benzeri olağanüstü hallerin farkını ve Hz. Muhammed'in konumunu ele alıyoruz. Sınavlarda özellikle olağanüstü hallerin ayrımı (keramet, istidrâc, ihânet…) ve ülü'l-azm peygamberler sık sorulur.

Peygamber, nebî, resûl

Peygamber, Farsçada "haber taşıyan, elçi" demektir. Dinî terim olarak, Allah'ın kulları arasından seçip vahiyle şereflendirdiği ve emir-yasaklarını insanlara ulaştırmakla görevlendirdiği kişidir. Peygamberlik Allah vergisidir; çalışmayla, ibadetle ya da servetle kazanılmaz (el-Cum'a 62/4).

Resûl ve nebî

Resûl (mürsel)
- Yeni bir kitap ve yeni bir şeriatla gönderilen peygamberdir.
- Çoğulu "rüsul" ve "mürselûn"dur.
- Her resûl aynı zamanda nebîdir.

↔

Nebî
- Allah'ın emir ve yasaklarını insanlara haber verir.
- Yeni kitap ve şeriat getirmez; önceki peygamberin kitap ve şeriatını ümmetine bildirir.
- Çoğulu "enbiyâ"dır.

Bilgi Peygamber sayısını Kur'an vermez. Bir hadiste 124.000 peygamber, bunlardan 315'inin resûl olduğu bildirilir (Ahmed b. Hanbel, Müsned). Her müslümana düşen, sayı belirlemeden hepsine inanmaktır; bir kısmına inanıp bir kısmını reddetmek küfürdür (el-Bakara 2/285; en-Nisâ 4/150-151).

Peygamberlerin sıfatları

Beş vâcip ve bir câiz sıfat

Sıdk
Doğru sözlülük; peygamberlikten önce de sonra da yalan söylemezler

Emanet
Güvenilirlik; emanete hıyanet etmezler (Âl-i İmrân 3/161)

İsmet
Günahtan korunmuşluk; şirk ve küfürden, peygamberlikten sonra kasten günahtan uzaktırlar

Fetânet
Akıllı, zeki ve uyanık olma

Tebliğ
Allah'tan aldıklarını eksiksiz iletme; hiçbir şeyi gizlemezler (el-Mâide 5/67)

Câiz özellikler
İnsana özgü haller: yeme, içme, evlenme, hastalanma, ölme

Dikkat! İsmet mutlak "hata yapmama" demek değildir. Peygamberlerin günah derecesinde olmayan küçük hataları (zelle) olabilir; ancak Allah'ın uyarmasıyla hemen düzeltilirler. İsmetin zıddı olan günah ise onlar hakkında düşünülemez.

Kur'an'da adı geçen peygamberler

Kur'an'da adıyla anılan peygamber sayısı yirmi beştir. Diyanet İlmihali'nin verdiği sıra aşağıdadır; bu sıra tarih sırası değildir.

- Âdem · İdrîs · Nûh · Hûd · Sâlih
- Lût · İbrâhim · İsmâil · İshâk · Ya'kub
- Yûsuf · Şuayb · Hârûn · Mûsâ · Dâvûd

- Süleymân · Eyyûb · Zülkifl · Yûnus · İlyâs
- Elyesa' · Zekeriyyâ · Yahyâ · Îsâ · Muhammed

> ⚠ **Dikkat!** Üzeyir, Lokmân ve Zülkarneyn Kur'an'da geçer, fakat peygamber mi velî mi oldukları konusunda ihtilaf vardır; bu yüzden yirmi beş listesine alınmazlar.

Dereceler ve ülü'l-azm peygamberler

Bütün peygamberler peygamber olmak bakımından eşittir; ancak aralarında derece farkı bulunabilir (el-Bakara 2/253). Hz. Muhammed'den sonra derece itibarıyla ülü'l-azm peygamberler, ardından diğer resûller, en son nebîler gelir. Ülü'l-azm, sözlükte "sabırlı, azimli, kararlı" demektir; sabır, azim ve ağır taahhüt (mîsâk) kavramlarıyla birlikte düşünülür.

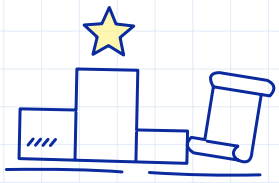

Peygamberlik dereceleri

Peygamberlik dereceleri

Hz. Muhammed
Hâtemü'n-nebiyyîn, en üstün (el-Ahzâb 33/40)

Ülü'l-azm
Nûh · İbrâhim · Mûsâ · Îsâ

Resûller
Yeni kitap veya şeriat getirenler

Nebîler
Önceki şeriatı bildirenler

Yukarı doğru derece yükselir

> 🔍 **Biliyor muydun?** Âyetlerde Hz. Âdem'de azmin, Hz. Yûnus'ta sabrın eksik kaldığı belirtilir (Tâhâ 20/115; el-Kalem 68/48). DİA, bu yüzden "ülü'l-azm bütün peygamberleri kapsar" yorumunu isabetli bulmaz. Ülü'l-azm listesine Hz. Muhammed'i de katan anlayış el-Ahzâb 33/7 ve eş-Şûrâ 42/13'e dayanır.

Hz. Muhammed'in öne çıkan dört özelliği

En üstün yaratılmış
Allah'ın en sevgili kulu; ümmeti "en hayırlı ümmet"tir (Âl-i İmrân 3/110)

Bütün insanlığa gönderildi
Öteki peygamberler belli topluluklara gönderilmişti (Sebe' 34/28)

Kıyamete kadar sürer
Peygamberliği zaman bakımından sınırlı değildir; ondan sonra peygamber gelmeyecektir

Dini son ve en mükemmel din
İslâm önceki dinlerin hükümlerini kaldırmıştır (el-Mâide 5/3)

Mûcize

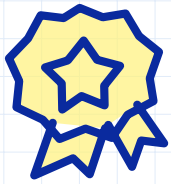

Peygamberin doğrulanması

Mûcize, peygamberlik iddiasında olan kişiyi doğrulamak için Allah'ın yarattığı ve insanların bir benzerini ortaya koyamadığı olağanüstü olaydır. Tabiat kanunlarını kısa süreliğine devre dışı bırakır; bu yüzden pozitif bilimle açıklanamaz. Bir olayın mûcize sayılması için beş şart aranır.

Mûcizenin beş şartı

1 Allah'ın fiilidir
"Peygamberin mûcizesi" denmesi, onun eliyle ve doğruluğunu göstermek için olmasındandır

2 Peygamberde olur
Peygamber olmayanın olağanüstülüğüne mûcize denmez

3 Tabiata aykırıdır
Tabiat kanunlarının dışına çıkar

4 İddiayla birliktedir
Peygamberlik iddiasından önce veya sonra olmaz; meydan okuma vardır

5 İsteğe uygundur
"Dağı kaldıracağım" diyenin denizi yarması mûcize sayılmaz

Peygamber	Kur'an'da anlatılan mûcize
İbrâhim	Ateşe atıldı; ateş ona serin ve zararsız oldu (el-Enbiyâ 21/58-69)
Sâlih	Semûd kavminin isteğiyle deve çıkardı (eş-Şuarâ 26/141-158)
Mûsâ	Asası yılana dönüştü, eli bembeyaz parladı, deniz yarıldı (Tâhâ 20/17-22; eş-Şuarâ 26/61-66)
Süleymân	Kuşlarla konuştu, karıncanın sözünü anladı (en-Neml 27/18-28)
Îsâ	Allah'ın izniyle ölüleri diriltti, doğuştan körü iyileştirdi (el-Mâide 5/110)
Muhammed	Başta Kur'an olmak üzere birçok mûcize (aşağıda)

Mûcize dışındaki olağanüstü haller

Mûcizede peygamber vardır ve meydan okuma bulunur; mûcize taklit edilemez. Diğer olağanüstülükler peygamber olmayanlarda görülür, meydan okuma içermez ve taklit edilebilir.

Terim	Kimde görülür?	Ayırıcı özellik
İrhâs	Peygamber olacak kişide, peygamberliğinden önce	Hz. Îsâ'nın beşikte konuşması
Keramet	Peygamberine gönülden bağlı velî kullarda	Meydan okuma içermez; mûcizeden farklı olarak taklit edilebilir
Meûnet	Velî olmayan bir müslümanda	Allah'ın onu darlık ve sıkıntıdan olağanüstü biçimde kurtarması
İstidrâc	Kâfir veya günahkârda	Olay arzusuna uygun gerçekleşir

Terim	Kimde görülür?	Ayırıcı özellik
İhânet	Kâfir veya günahkârda	Olay arzusuna aykırı gerçekleşir (Müseylime örneği)

⚠ **Dikkat!** İstidrâc ile ihânet karıştırılır: ikisi de kâfir veya günahkârda görülür, fark kişinin isteğiyle uyumdadır. İhânette olay isteğin tersine gerçekleşir; Müseylime'nin tek gözü kör adamı iyileştirmek için dua etmesi üzerine öbür gözün de kör olması örnektir. İhtisas 2018'de ihânet bu tanımla soruldu.

Hz. Muhammed'in mûcizeleri

Üç grupta mûcizeler

Hatırla! Mûcizeler üçe ayrılır: manevî/aklî (Kur'an), hissî (duyularla algılanan: isrâ-mi'râc, şakku'l-kamer, taşın konuşması...) ve haberî (geçmişe ve geleceğe dair haberler). Önceki peygamberlerin mûcizeleri dönemleriyle sınırlı kaldı; Kur'an kıyamete kadar süren mûcizedir (Buhârî, İ'tisâm 1).

Özet / Kendini Dene

1 Resûl ile nebî arasındaki fark nedir?

cevap Resûl yeni kitap ve şeriat getirir; nebî önceki peygamberin şeriatını bildirir.

2 Peygamberin beş vâcip sıfatı nedir?

cevap Sıdk, emanet, ismet, fetânet, tebliğ.

3 İsmet ile zelle arasındaki ilişki nedir?

cevap Peygamberler günahtan korunmuştur; günah sayılmayan küçük hatalar (zelle) olabilir ve hemen düzeltilir.

4 Kur'an'da adı geçen peygamber sayısı kaçtır?

cevap Yirmi beş.

5 Ülü'l-azm peygamberler kimlerdir?

cevap Nûh, İbrâhim, Mûsâ, Îsâ (ve Hz. Muhammed).

6 Mûcizenin beş şartını söyleyiniz.

cevap Allah'ın fiili, peygamberde, tabiata aykırı, iddia ve meydan okumayla birlikte, isteğe uygun.

7 İstidrâc, ihânet, meûnet, keramet, irhâs: kimde görülürler?

cevap İstidrâc ve ihânet: kâfir/günahkâr; meûnet: velî olmayan müslüman; keramet: velî; irhâs: peygamberlikten önce peygamber adayı.

8 Hz. Muhammed'in mûcizeleri kaç gruba ayrılır?

cevap Üç: manevî/aklî (Kur'an), hissî, haberî.

9 Peygamber sayısı hadiste kaç olarak geçer?

cevap 124.000; bunlardan 315'i resûldür (Müsned).

Âhirete İman

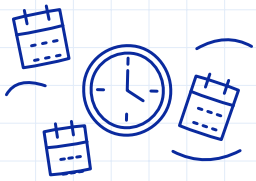

Âhiret, ölümle başlayan ve ebedî olan hayattır. Bu bölümde önce âhiretin neden akla uygun olduğunu, sonra ölümden cennete ve cehenneme uzanan evreleri sırayla izliyoruz. Âhiret ahvali yalnızca vahyin bildirdiği kadarıyla bilinir; burada isimler ve kavramlar çok, bu yüzden sınavda en sık sorulan başlıklar (kıyamet alâmetleri, sûra üfürüş, hesap soruları, şefaat, a'râf, cennet ve cehennem adları) tablolarla toplanmıştır.

Âhiret neden vardır?

Akıl yürütmenin dört dayanağı

Adalet duygusu
Dünyada herkes yaptığının karşılığını tam görmez; mutlak adalet âhirette gerçekleşir

Sorumluluk
İyiyi kötüden ayırıp seçebilen varlık, seçiminden dolayı hesap verecektir

Sonsuzluk duygusu
İnsan, yaratılıştan ebedî bir yurda dönme özlemi taşır

Amaçlılık
İnsan boş yere ve amaçsız yaratılmamıştır; kulluk için yaratılmıştır

⚠ **Dikkat!** Âhiret hakkındaki tek bilgi kaynağı vahiydir. Âhiretteki mîzan, sırat, defter gibi kavramlar dünyadakilerle yalnızca isim benzerliği taşır; bunlara dünya ölçüleriyle aklî yorum yapılmaz.

Yedi aşamalı yolculuk

Ölümden son yurda

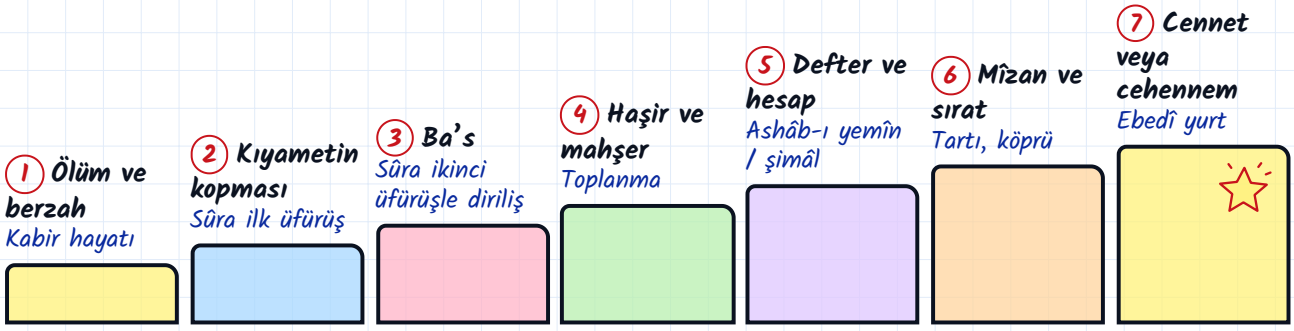

Ölüm ve kabir hayatı (berzah)

Ölümle başlayıp yeniden dirilişe kadar süren döneme kabir hayatı veya berzah denir. Hadise göre kabir, âhiret duraklarının ilkidir; oradan kurtulan sonrakileri daha kolay geçer (Tirmizî, Zühd; İbn Mâce, Zühd). Her insan, toprağa gömülsün, denizde kalsın ya da yansın, bu dönemi yaşayacaktır. Münker ve Nekir adlı iki melek kişiye "Rabbin kimdir? Peygamberin kimdir? Dinin nedir?" diye soracaktır; bu bilgi hadislere dayanır.

Kıyamet

Kıyamet, evrenin düzeninin bozulması, her şeyin yok olması ve sonra yok olanların yeniden yaratılıp diriltilerek mahşere yönelmesidir. Allah'ın tabiat kanunlarını alt üst etmesi akla aykırı değildir. Kıyametin ne zaman kopacağını yalnızca Allah bilir (Lokmân 31/34; el-A'râf 7/187); Cibrîl hadisinde de Hz. Peygamber "sorulan, soranlardan daha bilgili değildir" buyurmuştur. Bu bilgiye Cebrâil de İsrâfîl de sahip değildir.

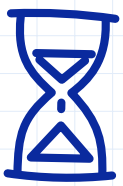

Vaktini yalnız Allah bilir

Kur'an'daki ad	Anlamı
Sâat	Kıyametin kopma zamanı
Vâkıa	Kesin olarak meydana gelecek olan
Et-Tâmmetü'l-kübrâ	En büyük felâket
Hâkka	Gerçek olan, gerçekleşmesi şüphesiz olan
Gâşiye	Şiddetiyle halkı birden saran
Kâria	Kapıyı çalan, çarpıcı olay

Kıyamet alâmetleri

Küçük alâmetler

- Büyük alâmetlerden çok önce görülür.
- İnsan iradesine bağlıdır.
- Örnekler: dinî emirlerin ihmal edilmesi, ahlâkın bozulması, ilmin kalkıp cahilliğin artması, ehliyetsizlerin söz sahibi olması.
- Hz. Peygamber'in gönderilmesi ve peygamberliğin onunla sona ermesi de bunlardandır.

↔

Büyük alâmetler

- Kıyametten hemen önce, birbirini izleyerek gerçekleşir.
- Tabiat kanunlarını aşar, insan iradesi dışındadır.
- Hadiste on alâmet sayılır (Müslim, Fiten).
- Gerçek mahiyetleri bilinemez; Allah'a havale edilir.

1. **Duman:** Yeryüzünü saracak, müminleri nezleye tutulmuş gibi yapacak, kâfirleri sarhoş edecektir.
2. **Deccâl:** Tanrılık iddia edecek, istidrâc türünden olağanüstülükler gösterecek ve Hz. Îsâ tarafından öldürülecektir.
3. **Dâbbetü'l-arz:** Çıkacak bir canlıdır; mümini ve kâfiri tanıtacaktır.
4. **Güneşin batıdan doğması:** Bundan sonra iman edenlerin imanı fayda vermez.
5. **Ye'cûc ve Me'cûc:** İki topluluk yeryüzünde bozgunculuk yapacaktır.
6. **Hz. Îsâ'nın gökten inmesi:** Yeryüzüne inince adaletle hüküm verecek, Hz. Peygamber'in getirdiği dine uygun davranacak, deccâli yok edecek ve ardından vefat edecektir.
7. **Üç yer çöküntüsü:** Biri doğuda, biri batıda, biri Arap yarımadasında.
8. **Hicaz tarafından çıkan ateş:** Etrafı aydınlatacaktır.

Hatırla! Hadisteki "on alâmet" sayısı, üç yer çöküntüsü ayrı sayıldığı için tutar: duman, deccâl, dâbbe, güneşin batıdan doğuşu, Ye'cûc–Me'cûc, Îsâ'nın inişi, üç çöküntü, ateş = on.

Sûra üfürüş ve ba's

Sûr, İsrâfîl tarafından üflenecek boru veya boynuza benzer bir şeydir; mahiyeti bilinemez. Âyetlerden anlaşıldığına göre iki kez üflenir (en-Neml 27/87; ez-Zümer 39/68). İlmihal ilk üfürüşte korku ve ölüm, ikincisinde diriliş olmak üzere üç aşama sayar. DİA, sûra üç kez üfürüleceğini savunan görüşü de iki kez üfürüleceğini savunan görüşü de kaydeder.

Sûra üfürüşün aşamaları

Nefha-i fezâ': dehşet ve sarsılma → **Nefha-i sâik: her şeyin ölümü, kıyametin kopması** → **Nefha-i kıyâm: ikinci üfürüş, diriliş**

İlmihaldeki sıralama; ilk iki aşama ilk üfürüşte toplanır

Ba's, "öldükten sonra yeniden dirilmek" demektir. Ehl-i sünnete göre diriliş hem beden hem ruhla olur. Allah bedenin asıl parçalarını bir araya getirir (veya benzerini yaratır) ve ruhu iade eder. Hz. Peygamber'in bildirdiğine göre insanın kuyruk sokumu kemiği (acbü'z-zeneb) çürümez ve diriliş buradan olur.

- Yoktan var eden, tekrar var edebilir: "Onları ilk defa yaratan diriltecektir" (Yâsîn 36/78-79).
- Zoru yaratan, kolayı yaratır: Gökleri ve yeri yaratmak, insanı yaratmaktan daha büyük bir iştir (el-Ahkâf 46/33).
- Ölü yeri canlandıran, ölüyü de diriltir (el-Hac 22/5-7).
- Zıddını meydana getiren, benzerini yaratabilir: Yeşil ağaçtan ateşi çıkaran, insanı da yeniden yaratır (Yâsîn 36/80-81).

Haşir, hesap, mîzan, sırat

Aşama	Ne olur?	Dikkat edilecek nokta
Haşir ve mahşer	Allah, diriltilen insanları hesap için toplar; toplanma yerine mahşer (arasât) denir	Müminlerin yüzü parlar, kâfirlerinki kararır
Amel defterleri	Kirâmen kâtibîn tarafından yazılan defterler dağıtılır	Sağdan alanlar ashâb-ı yemîn, soldan veya arkadan alanlar ashâb-ı şimâl
Hesap	Defterlere ek olarak organlar ve yeryüzü de şahitlik eder	Beş soru: ömrü nerede tükettiği, gençliği nasıl geçirdiği, malı nereden kazanıp nereye harcadığı, bildiğiyle amel edip etmediği (Tirmizî, Kıyâmet)
Mîzan	Amellerin tartıldığı ilâhî adalet ölçüsü	İyiliği ağır gelen kurtulur; mümin olup hafif gelen cezasını çektikten sonra cennete girer (el-Enbiyâ 21/47)

Aşama	Ne olur?	Dikkat edilecek nokta
Sırat	Cehennemin üzerine kurulan yol	Müminler amellerine göre geçer; kâfirler ve günahkârlar düşer. Niteliği sahih hadislerle bilinmez

Havz-ı kevser, şefaat, a'râf

Üç ayrı kavram

Havz-ı kevser
Her peygamberin kıyametteki havuzu; Hz. Peygamber'inki çok geniş, suyu sütten beyaz. Ondan bir kez içen bir daha susamaz

Şefaat
Allah'ın izniyle peygamberlerin ve seçkin kulların günahkâr müminler için dua etmesi. Kâfirler için söz konusu değildir

A'râf
Cennetle cehennem arasındaki yüksek kısım. Orada kalacaklar için iki görüş vardır

İpucu Şefâat-i uzmâ, mahşerde hesabın başlaması için Hz. Peygamber'in yaptığı genel şefaattir; Kur'an'daki "makam-ı mahmûd" (el-İsrâ 17/79) buna işaret eder. A'râf ehli için iki görüş: (1) peygamber tebliği ulaşmadan ölenler ve müşrik çocukları; (2) iyilikleri ile kötülükleri eşit olan müminler.

Cennet ve cehennem

Kur'an'da kullanılan adlar

Cennet ("bahçe")
- Cennetü'l-me'vâ: barınak
- Cennet-i adn: ikamet ve ebedîlik
- Dârü'l-huld: ebedîlik yurdu
- Firdevs: her şeyi kapsayan bahçe
- Dârü's-selâm: esenlik yurdu
- Dârü'l-mukame: ebedî kalınacak yer
- Cennâtü'n-naîm: nimetlerle dolu bahçeler
- El-makamü'l-emîn: güvenli makam

↔

Cehennem ("derin kuyu")
- Cehennem: derin kuyu
- Nâr: ateş
- Cahîm: alevleri kat kat yükselen ateş
- Hâviye: düşenlerin çoğunun geri dönmediği uçurum
- Saîr: çılgın ateş
- Lezâ: dumansız, katıksız alev
- Sakar: ateş
- Hutame: obur, kızgın ateş

Dikkat! Kâfirlerin cehennem azabı ebedîdir. Günahkâr müminler ise cehennemde ebedî kalmaz, cezalarını çektikten sonra cennete konulur (Buhârî, Rikak ve Tevhîd). Ehl-i sünnet bu noktada Hâricî ve Mu'tezile çizgisinden ayrılır: o çizgiye göre tövbe etmeden ölen büyük günahlı ebedî cehennemde kalır.

Bilgi Cennetin en büyük nimeti Allah'ın rızasıdır (et-Tevbe 9/72). Müminler cennette Allah'ı göreceklerdir (rü'yetullah; el-Kıyâme 75/22-23); görmenin nasıl olacağı bilinmez, dünyadaki görme şartları geçerli değildir. İhtisas 2018'de rü'yetullah, Eş'arî ile Mâtürîdî arasında ayrılık konusu sayılmamıştır.

Özet / Kendini Dene

1 Berzah nedir?

cevap Ölümden yeniden dirilişe kadar süren kabir hayatı.

2 Kıyametin kopma vaktini kimler bilir?

cevap Yalnız Allah; ne Hz. Peygamber, ne Cebrâil, ne de İsrâfîl bilir.

3 Küçük ve büyük alâmetler arasındaki fark nedir?

cevap Küçükler insan iradesine bağlı ve uzak; büyükler olağanüstü, iradeden bağımsız ve kıyametin hemen öncesindedir.

4 Büyük alâmetlerden dördünü sayınız.

cevap Duman, deccâl, dâbbetü'l-arz, güneşin batıdan doğması (ayrıca Ye'cûc–Me'cûc, İsâ'nın inişi, üç çöküntü, ateş).

5 Sûra kaç kez üflenir, kim üfler?

cevap İsrâfîl, iki kez: ilkinde her şey ölür, ikincisinde dirilir.

6 Hesapta sorulan beş şey nedir?

cevap Ömür, gençlik, malın kazanılışı, malın harcanışı, bildiğiyle amel.

7 Amel defteri sağdan verilenlere ne ad verilir?

cevap Ashâb-ı yemîn; soldan veya arkadan alanlara ashâb-ı şimâl.

8 Şefâat-i uzmâ nedir?

cevap Hz. Peygamber'in mahşerde hesabın başlaması için yaptığı genel şefaat (makam-ı mahmûd).

9 Cennetin ve cehennemin adlarından üçer tane sayınız.

cevap Cennet: me'vâ, adn, firdevs. Cehennem: nâr, cahîm, hâviye.

10 Günahkâr müminler cehennemde ebedî kalır mı?

cevap Hayır, cezalarını çektikten sonra cennete konulurlar.

Kader ve Kazâ

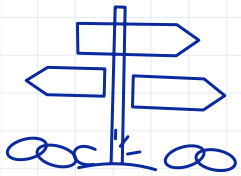

Kader, insanın hem en çok merak ettiği hem de en çok yanlış anladığı iman esaslarından biridir. Soru basit görünür: Allah her şeyi önceden biliyor ve takdir ediyorsa insan neden sorumludur? Ehl-i sünnetin cevabı, Allah'ın ilminin kulun seçimini zorlamadığı, kulun seçtiğini Allah'ın yarattığıdır. Bu bölümde terimleri, irade ve kesb tartışmasını, Cebriyye ile Kaderiyye'yi, ardından rızık, ecel ve tevekkülü ele alıyoruz.

Kader ve kazâ: iki terim

Kader ve kazâ

Kader

- Sözlükte "ölçü, miktar, bir şeyi belirli ölçüye göre belirlemek".
- Terim olarak: Allah'ın ezelden ebede olacak her şeyin zamanını, yerini ve niteliğini ezelî ilmiyle bilmesi ve takdir etmesi.
- İlim ve irade sıfatlarıyla ilgilidir.

↔

Kazâ

- Sözlükte "emir, hüküm, bitirme, yaratma".
- Terim olarak: Allah'ın ezelde takdir ettiklerini zamanı gelince ilmine, iradesine ve takdirine uygun biçimde meydana getirmesi.
- Tekvîn sıfatıyla ilgilidir.

Hatırla! Kısaca: kader planlama, kazâ gerçekleştirmedir (DİA, Mâtürîdiyye maddesinde de bu ayrım yapılır). Kadere inanmak, Allah'ın ilim, irade, kudret ve tekvîn sıfatlarına inanmanın doğal sonucudur.

Hayır ve şerrin Allah'ın bilmesi, dilemesi ve yaratmasıyla gerçekleştiğine inanmak, kadere imanın içeriğidir. Allah, insanın hür iradesiyle neyi seçeceğini ezelî ilmiyle bilir; bu bilgi kulun seçimi üzerinde zorlayıcı bir güç değildir, aksine kulun seçimine bağlıdır. Kaderin iç yüzü ilâhî bir sırdır; Hz. Peygamber bu konuda tartışmaya girmeyi yasaklamıştır (Tirmizî, Kader). Kaderi bahane edip günah işlemek ise mazeret sayılmaz.

İrade ve fiillerin yaratılması

Eş'arîler ile Mâtürîdîler kulun iradesi ve fiildeki rolü konusunda temelde birleşirler: kul, hür iradesiyle seçer; fiili Allah yaratır. Fark daha çok terimlerdedir ve sık sorulur.

Konu	Eş'arî	Mâtürîdî
Allah'ın iradesi	Her şeyi kuşattığı için küllî irade denir	İlâhî ve ezelî irade denir
Kulun iradesi	Kulun hâdis kudretinin fiile etkisi yoktur; kul fiili kesb (kazanma) eder, yaratan Allah'tır (Bâkıllânî gibi bazıları kulun kudretine etki tanır)	İki yönlüdür: küllî irade (Allah'ın kula verdiği seçme yeteneği) ve cüz'î irade (iki taraftan birine aktif yönelme)
Cüz'î irade adları	—	Azm-i musammem (kesinleşmiş karar), ihtiyâr (seçim), kasıt (yönelme)
Fiili yaratan	Allah	Allah

Kulun fiili nasıl meydana gelir?

Kul seçer (cüz'î irade) → **Gücünü kullanır** → **Allah, seçilecek şeyi ezelî ilmiyle bilir** → **Diler ve takdir eder** → **Seçime uygun olarak yaratır**

Yaratan Allah'tır; seçen ve sorumlu olan kuldur

İki tür fiil

Iztırarî (zorunlu) fiiller
- Nefes almak, kalp atışı, sindirim gibi refleks hareketler.
- İnsan iradesinin rolü yoktur.
- Bunlardan sorumlu değildir.

↔

İhtiyarî (iradeli) fiiller
- Yazı yazmak, namaz kılmak, iyilik veya kötülük işlemek.
- Baskı altında olmadan, hür iradeyle seçilir.
- Sevap ve ceza bunlara bağlıdır.

⚠ **Dikkat!** İntihar sorusu İhtisas 2019'da sorulmuştur: doğru cevap, kişinin kaderinde olan ölüm fiilini yaptığı için değil, Allah'ın yasakladığı bir biçimde ölümüne yol açtığı için sorumlu olduğudur. Allah'ın ilminin kula zorlayıcı etkisi yoktur.

Cebriyye, Kaderiyye ve Ehl-i sünnetin orta yolu

Anlayış	Temel görüş	Hatırlatma
Cebriyye	İnsanın ihtiyarî fiilleri ilâhî irade ve kudretin zorlayıcı etkisiyle meydana gelir; kulun iradesi yoktur	Cebir fikrini kelâma kazandıran Cehm b. Safvân ö. 128/745-46
Kaderiyye	Sorumluluk doğuran fiiller yalnızca insan iradesiyle gerçekleşir	Kader konusunu ilk gündeme getiren kişi olarak Ma'bed el-Cühenî anılır
Mu'tezile	Kul, fiilini hür iradesiyle kendisi yaratır	Bu anlayış Allah'ın yaratıcılığını fiillerde sınırlar (DİA, Akaid)
Ehl-i sünnet	Kul seçer ve kazanır (kesb); fiili yaratan Allah'tır	Cebir ile kader arasında orta yol

🎯 **İpucu** Ma'bed el-Cühenî Kaderiyye'nin ilk temsilcisidir, cebrin değil (İhtisas 2019). Cebir fikrini temellendiren Cehm b. Safvân'dır. "Eş'arîler cebr-i mütevassıt olarak nitelenmiştir" ifadesi ise doğru kabul edilmiştir (İhtisas 2023).

Hayır, şer, hidayet ve dalâlet

Ehl-i sünnete göre Allah hayrı da şerri de diler ve yaratır; ancak yalnızca hayra rızası vardır. Şerrin yaratılması çirkin değildir, çünkü her şey bir hikmete bağlıdır; çirkin olan, kulun şerri seçmesi ve onunla nitelenmesidir. Bir şeyin "şer" görünmesi çoğu zaman bizim bakışımıza bağlıdır: "Sizin hoşlanmadığınız bir şey sizin için hayırlı olabilir" (el-Bakara 2/216). Hz. Peygamber'in Mekke'den ayrılmak zorunda kalması da önce kötü görünmüş, sonra büyük bir kazanıma dönüşmüştür.

Tevfîk ve hızlân

Tevfîk

- Allah'ın kişiyi hayırlı işlerde başarılı kılması.
- Kulun davranışlarının Allah'ın sevdiği ve hoşnut olduğu yönde gerçekleşmesini sağlaması.
- Hidayetle bağlantılıdır; hidayet, dünya ve âhiret mutluluğuna götürecek yolu göstermektir.

↔

Hızlân

- Allah'ın itaatsiz kullarını kendi hâline bırakması, yardımını kesmesi.
- Ebû Hanîfe'ye göre kişinin Allah'ın razı olacağı fiilleri yapmaya muvaffak kılınmamasıdır.
- Allah kulu inkâr ve imandan soyut yaratmış, inkâra kulun kendi fiiliyle yönelmesi hızlân ile sonuçlanmıştır.

İpucu İhtisas 2022'de, inkârın ve imanın kulun fiiliyle gerçekleştiğini söyleyen Ebû Hanîfe yaklaşımının adı sorulmuş, doğru cevap hızlân ve tevfîk olmuştur.

Tevekkül

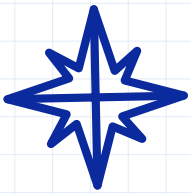

Önce tedbir, sonra tevekkül

Tevekkül, hedefe ulaşmak için gereken maddî ve manevî sebeplerin hepsine başvurduktan sonra sonucu Allah'a bırakmaktır. Çiftçi tarlayı sürer, eker, sular; sonra Allah'a güvenir. Hz. Peygamber, devesini salıp tevekkül ettiğini söyleyen bedeviye "Önce deveni bağla, sonra tevekkül et" buyurmuştur (Tirmizî). Dolayısıyla kadere inanmak çalışmayı, tedbiri ve ilerlemeyi engellemez; tembellik tevekkül sayılmaz.

Rızık ve ecel

İki konu, ilkeler

Rızık

- Yegâne rızık veren Allah'tır (Hûd 11/6).
- Kul meşrû yollarla çalışır, Allah rızkı yaratır.
- Haram da onu kazanan için rızık sayılır; ama Allah'ın haram kazanıma rızası yoktur.
- Herkes kendi rızkını yer.

↔

Ecel

- Her ferdin ve toplumun bir eceli vardır; ecel tektir.
- Ne öne alınır ne geciktirilir (el-A'râf 7/34).
- Öldürülen de eceliyle ölmüştür; katil, haksız cana kıydığı için sorumludur.
- Ömrün uzamasına dair hadisler genellikle ömrün bereketli ve huzurlu olması yönünde yorumlanır.

Özet / Kendini Dene

1 Kader ile kazâ arasındaki fark nedir?

cevap Kader ezelî takdir (ilim ve irade); kazâ zamanı gelince yaratma (tekvîn).

2 Allah'ın ezelî ilmi kulun seçimini zorlar mı?

cevap Hayır; Allah kulun seçeceğini bilir, ilmi seçime bağlıdır.

3 Eş'arîler ile Mâtürîdîler Allah'ın iradesine hangi adları verir?

cevap Eş'arî: küllî irade. Mâtürîdî: ilâhî ve ezelî irade.

4 Cüz'î iradenin diğer adları nelerdir?

cevap Azm-i musammem, ihtiyâr, kasıt (Mâtürîdî).

5 Iztırarî ve ihtiyarî fiil nedir?

cevap Iztırarî: iradesiz refleks fiiller. İhtiyarî: hür iradeyle seçilen fiiller; sorumluluk bunlara bağlıdır.

6 Cebir fikrini sistemleştiren, kader tartışmasını başlatan kim?

cevap Cebir: Cehm b. Safvân. Kader tartışması: Ma'bed el-Cühenî (Kaderiyye).

7 Hızlân nedir?

cevap Allah'ın itaatsiz kulunu kendi hâline bırakması; karşıtı tevfîk.

8 "Önce deveni bağla" sözü neyi öğretir?

cevap Tevekkülden önce tedbir gerektiğini.

9 Ecel ertelenir veya öne alınır mı? Maktul eceliyle mi ölür?

cevap Ecel tektir, değişmez; maktul de eceliyle ölür, katil günahkârdır.

Akaid Metinleri ve İki Büyük Okul

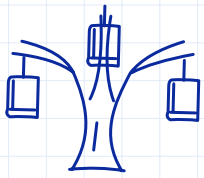

İlk yedi bölüm "neye inanıyoruz" sorusunu cevapladı; bu son bölüm "kim, hangi metinde, nasıl söyledi" sorusuna bakar. Önce erken dönem ayrışmaları ve fırkaların büyük günah konusundaki tavrını görüyoruz. Ardından Sünnî kelâmın iki kurucusu olan Mâtürîdî ile Eş'arî'yi karşılaştırıyor, en çok sorulan akaid metinlerini ve müelliflerini (eser–müellif eşleştirmeleri) tablolaştırıyoruz.

İlk ayrışmalar: kısa bir zaman çizgisi

İtikadî ayrışmadan Sünnî kelâma

Ashâbın son devri — **Ma'bed el-Cühenî kader meselesini ilk kez tartışmaya açar**
İhtiyarî fiillerin hür irade ile olduğunu savunur; İbn Ömer gibi sahâbîler bu görüşten uzak olduklarını açıkça bildirir

Hişâm b. Abdülmelik dönemi — **Gaylân ed-Dımaşkî aynı görüşü sürdürür**
Ma'bed'in ardından Kaderiyye'nin ikinci önemli ismi olarak anılır

I.–II. yüzyıl — **Ca'd b. Dirhem Kur'an'ın mahlûk olduğunu söyler**
Kelâm sıfatını inkâr eder; cebir görüşünü ilk ileri sürenlerden biri olarak anılır

128/745-46 — **Cehm b. Safvân vefat eder**
Cebir görüşünü temellendirip kelâma mal eder; sıfatları reddeder

131/748 — **Vâsıl b. Atâ vefat eder**
Mu'tezile'nin kurucusu

150/767 — **Ebû Hanîfe vefat eder**
Akaide dair eseri günümüze ulaşan ilk fakih

321/933 — **Tahâvî vefat eder**
el-Akîdetü't-Tahâviyye

324/935-36 — **Eş'arî vefat eder**
Eş'ariyye'nin kurucusu

333/944 — **Mâtürîdî vefat eder**
Mâtürîdiyye'nin kurucusu

Bilgi Akaid konusunda ilk eser kaleme alan fakih Ebû Hanîfe'dir; eserleri de günümüze ulaşmıştır. Ona nisbet edilen beş eser şunlardır: el-Fıkhü'l-ekber, el-Fıkhü'l-ebsat, er-Risâle, el-Âlim ve'l-müteallim, el-Vasiyye. Sünnî akaid, IV. (X.) yüzyılda Eş'arî ve Mâtürîdî ile birlikte kelâm içinde sistemleşmiştir.

Büyük günah işleyen kimse: fırkaların cevabı

Anlayış	Büyük günahlı hakkında	Not
Hâricîler	Büyük günah işleyen ve ilâhî emirlerden birini terk eden kâfirdir	Sıffîn'deki hakem olayına tepki olarak ayrıldılar; "hüküm ancak Allah'ındır" sloganı
Mürcie	Büyük günahlının durumunu Allah'a bırakır; ameli imandan saymaz	Adı "ircâ" (erteleme) kelimesinden gelir; ılımlı ve uzlaşmacı tavır
Mu'tezile	İmandan çıkar ama küfre girmez, ikisinin arasındadır; tövbesiz ölürse ebedî cehennemdedir	Menzile beyne'l-menzileteyn
Ehl-i sünnet	Fâsık mümindir; cezasını çektikten sonra cennete girer, ebedî cehennemlik olmaz	Helâl saymadıkça küfre girmez

Mu'tezile ve usûl-i hamse

Mu'tezile'nin beş esası

Tevhid
Allah'a ayrı mânâ sıfatları nisbet etmez; zâttan ayrı kadîm sıfat kabul etmez

Adl
Allah adildir; kul fiilini kendisi yaratır. Salâh–aslah meselesi bu esasa bağlanır

Va'd ve vaîd
Allah'ın sevap ve ceza sözleri mutlaka yerine gelir

Menzile beyne'l-menzileteyn
Büyük günahlı ne mümin ne kâfirdir; ikisinin arasındadır

Emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker
İyiliği emretmek, kötülüğü yasaklamak

İpucu Mu'tezile'nin salâh–aslah (Allah'ın kul için en iyisini yapması) anlayışı adalet esasına dayanır (İhtisas 2018). Mezhebin kurucusu Vâsıl b. Atâ'dır; beş esasın bir sistem hâline gelmesi Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf'ın **el-Usûlü'l-hamse** adlı kitabıyla tamamlanmıştır (DİA, Mu'tezile). Kâdî Abdülcebbâr'ın **el-Muğnî**'si Mu'tezile'nin temel eseridir.

Sünnî kelâmın iki kurucusu

Mâtürîdî ö. 333/944 · Semerkand

- Mâtürîdiyye'nin kurucusu; müfessir ve fakihtir.
- Mektep, Ebû Hanîfe'nin görüşleri etrafında oluşmuştur (İhtisas 2023: Mâtürîdîlik Ebû Hanîfe'den büyük oranda etkilenmiştir).
- Eserleri: **Kitâbü't-Tevhîd** (kelâm) ve **Te'vîlâtü'l-Kur'ân** (tefsir).
- Yöntem: nakille aklı uzlaştırmak; Selefiyye ile Mu'tezile arasında.

Eş'arî ö. 324/935-36 · Basra

- Eş'ariyye'nin kurucusudur; Mu'tezile'den ayrılışı mezhep kaynaklarında anlatılır.
- Eserleri: **el-İbâne**, **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn**, **el-Lüma'**.
- Mu'tezile'nin ve filozofların akıl ağırlıklı yaklaşımına karşı bir tepki olarak doğmuştur.
- Takipçileri arasında Bâkıllânî, Cüveynî, Gazzâlî, Fahreddin er-Râzî sayılır.

Konu	Mâtürîdî	Eş'arî
Tekvîn	Müstakil, ezelî sıfattır; fiilî sıfatlar tekvînde toplanır	Ayrı sıfat değildir; fiilî sıfatlar hâdistir
Teklîf-i mâ lâ yutâk	Aklen de câiz görmez	Aklen câiz görür, fiilen gerçekleşmediğini kabul eder
İmanın artıp eksilmesi	Esas bakımından artmaz, eksilmez; kalpteki nur artıp azalabilir (Ebü'l-Muîn)	Çoğunluk artıp eksilmesini mümkün görmez (DİA, İman); Eş'arî'nin kendi sisteminde iman artabilir, eksilmez diye de aktarılır
İstisna ("inşallah müminim")	Câiz değildir; imanda şüphe olmaz	Kemâl veya âkıbet endişesiyle câizdir
İman ve İslâm	Aynı konumdadır; her mümin müslümandır	İkisini ayırır
Kul fiili	Cüz'î irade fiile yönelir; fiili yaratan Allah'tır (elverişlilik fiilden önce, asıl güç fiil anında)	Kesb; hâdis kudretin etkisi yoktur (Bâkıllânî etkiyi kabul eder)
Rü'yetullah	Câiz	Câiz (ortak görüş)
Bilgi kaynakları ve Allah'ı bilme	Üç kaynak: duyular, akıl, doğru haber. Bilgi kaynağı yalnız akıl değildir	Allah'ı bilmeye akıl yürütmeyle ulaşılır, ama bilmenin vâcip oluşu şer'îdir
Hüsün-kubuh (iyi-kötü)	Akılla bilinebilir	Ölçü şer'îdir (vahiy belirler)

Dikkat! Çıkmış sorularda sık çıkan hatalı şıklar: "Eş'arîlere göre Allah'ı akılla bilmek vâciptir" (yanlış; Eş'arî'de bu vücûb şer'îdir) ve "Mâtürîdîlere göre bilgi kaynağı yalnız akıldır" (yanlış; üç kaynak vardır) – İhtisas 2026. "Mâtürîdîlere göre tebliğ ulaşmayan kimse hiçbir şekilde mükellef değildir" da yanlıştır (İhtisas 2023). "Allah'ın sıfatları zâtından ayrı ve ezelîdir" Mâtürîdî görüşü değildir (İhtisas 2026).

Selef yaklaşımı

Selef, müteşabih ifadeler ve sıfatlar karşısında yorum yapmaktan kaçınan, metne bağlı kalan çizgidir. İhtisas 2012'de, aşağıdaki kavram dizisinin hangi ekole ait olduğu sorulmuş, doğru cevap Selefiyye olmuştur.

- **Tasdik:** Allah'ın haber verdiğini olduğu gibi doğrulamak.
- **Takdis:** Allah'ı yaratılmışlara benzemekten uzak tutmak.
- **Keff ve sükût:** Yorum ve tartışmadan elini çekmek, susmak.
- **Marifet ehline teslim:** Bilgisini ilim ehline bırakmak.
- **Aczi itiraf:** Allah'ın zâtını ve nitelikleri tam bilemeyeceğini kabul etmek.

Başlıca akaid metinleri ve müellifleri

el-Fıkhü'l-ekber ve şerhleri

el-Fıkhü'l-ekber
Ebû Hanîfe'ye nisbet edilir ö. 150/767 · iki rivayetle gelir

- **Ebû Mutî' el-Belhî rivayeti**
  Sonradan el-Fıkhü'l-ebsat diye anılır
  - şerh **Ebü'l-Leys es-Semerkandî**
    Şerh ö. 373/983
  - şerh **Fahrülislâm el-Pezdevî**
    Şerh (Ebü'l-Usr)
- **Hammâd b. Ebû Hanîfe rivayeti**
  el-Fıkhü'l-ekber adıyla bilinir
  - şerh **Minehu'r-ravzi'l-ezher**
    Ali el-Kârî
  - şerh **Şerhu'l-Fıkhi'l-ekber**
    Ebü'l-Müntehâ el-Mağnîsâvî (930/1523'te tamamlandı)
  - nazım **İkdü'l-cevher**
    Ebü'l-Bekâ el-Ahmedî · manzum çalışma
- şerh **İşârâtü'l-merâm**
  Beyâzîzâde Ahmed Efendi · Ebû Hanîfe'nin akaid risâlelerinin şerhi

Bilgi El-Fıkhü'l-ekber iki rivayetle gelir: Ebû Mutî' el-Belhî rivayeti (sonradan **el-Fıkhü'l-ebsat** diye anılır) ve oğlu Hammâd b. Ebû Hanîfe rivayeti (**el-Fıkhü'l-ekber**). İki rivayeti iki ayrı adla ilk ayıran müellifin Beyâzîzâde Ahmed Efendi olduğu anlaşılmaktadır (DİA, el-Fıkhü'l-ekber). Hammâd rivayeti daha sistematiktir ama konuları ayrıntılı tartışmaz ve Ebû Hanîfe'ye nisbeti daha zayıf görünür; buna karşılık Ehl-i sünnet inancını ilgilendiren hemen bütün konulara değindiği ve tartışmacı (cedelci, reddiyeci) bir çizginin ilk örneği olduğu için daha çok tanınmıştır.

Eser	Müellif	Bilinmesi gereken
el-Akîdetü't-Tahâviyye	**Tahâvî** ö. 321/933	Asıl adı **Beyânü akîdeti Ehli's-sünne ve'l-cemâa**; Selef metodu; yaklaşık on sayfa; Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed'in görüşleri; istitâatin fiilden önce de var olduğu; on iki şerhi var
Kitâbü't-Tevhîd, Te'vîlâtü'l-Kur'ân	**Mâtürîdî** ö. 333/944	Mâtürîdî kelâmının temel eseri ve tefsiri
es-Sevâdü'l-a'zam	**Hakîm es-Semerkandî** ö. 342/953	İlk dönem Mâtürîdî âliminin akaid eseri
Tebsıratü'l-edille	**Ebü'l-Muîn en-Nesefî** ö. 508/1115	Mâtürîdî kelâmını geliştiren âlim; Akâidü'n-Nesefî'nin bu eserin bir fihristi durumunda olduğu söylenir
el-Bidâye (el-Kifâye'nin muhtasarı)	**Nûreddin es-Sâbûnî** ö. 580/1184	Mâtürîdî kelâmcısı
el-İbâne, Makâlât, el-Lüma'	**Eş'arî** ö. 324/935-36	Eş'arî'nin başlıca eserleri
Kitâbü't-Temhîd	**Bâkıllânî** ö. 403/1013	Eş'arî kelâmının önemli eseri
el-İrşâd, el-Akîdetü'n-Nizâmiyye	**Cüveynî** ö. 478/1085	İmâmü'l-Haremeyn; Eş'arî kelâmcısı ve Şâfiî fakihi
el-İktisâd fi'l-i'tikâd	**Gazzâlî** ö. 505/1111	Eş'arî kelâmcısı
el-Muhassal	**Fahreddin er-Râzî** ö. 606/1210	Kelâm, felsefe, tefsir ve usûl-i fıkıh alanlarında eser veren Eş'arî âlimi
el-Mevâkıf ve Şerhu'l-Mevâkıf	**Adudüddin el-Îcî** ö. 756/1355; **Seyyid Şerîf Cürcânî** ö. 816/1413	Felsefî konulara geniş yer veren kelâm eseri ve şerhi
el-Muğnî	**Kâdî Abdülcebbâr** ö. 415/1025	Mu'tezile'nin temel görüşlerine dair

Akaid müelliflerinin vefat yılları (hicrî)

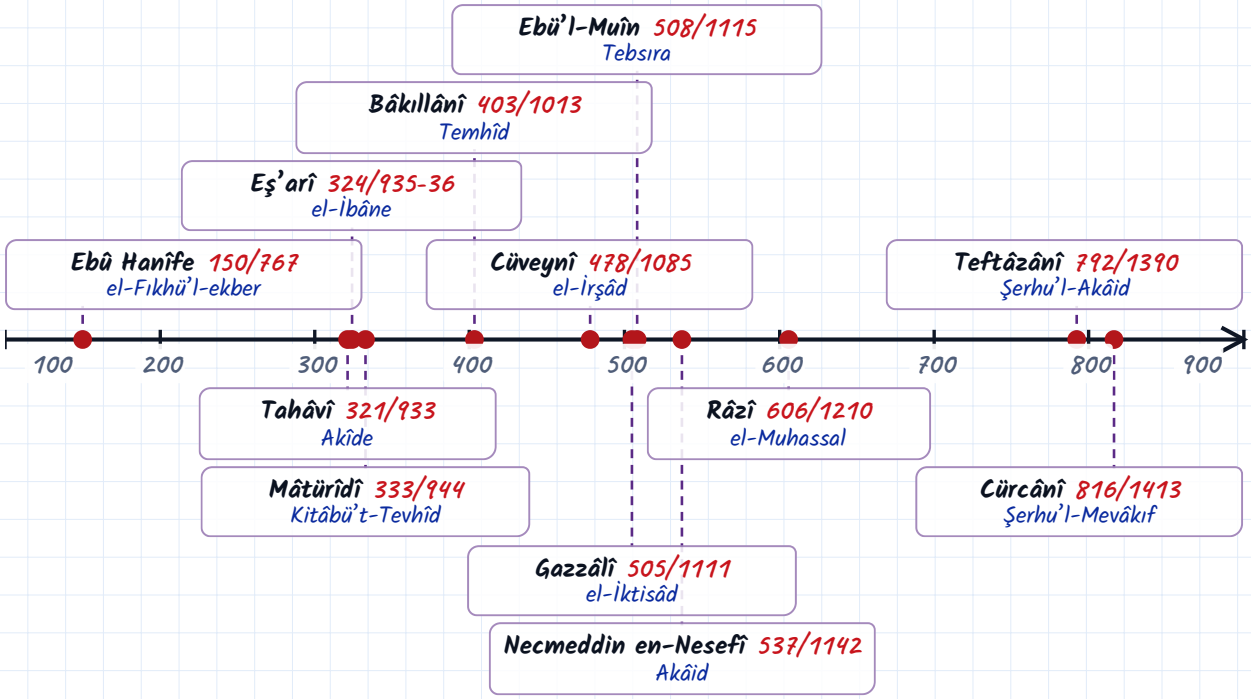

Hicrî vefat yılları; ikinci sayı milâdî yıldır

Akâidü'n-Nesefî ve şerhleri

Akâidü'n-Nesefî, İslâm akaidini derli toplu ve öğretici bir üslûpla özetleyen küçük bir risâledir. Bilgi kaynaklarını (duyular, akıl, mütevâtir haber) sıraladıktan sonra hudûs delili ile Allah'ın varlığını ispat eder; ardından sıfatlar, kul fiilleri, rızık, ecel, kabir, âhiret, peygamberler, melekler, kitaplar ve kıyamet alâmetleri gibi konulara geçer. Medreselerde yüzyıllarca ders kitabı olarak okutulmuş, üzerine yetmiş civarında çalışma yapılmıştır.

Kısa ve öğretici bir risâle

Akâidü'n-Nesefî çevresindeki literatür

- **Akâidü'n-Nesefî** — Necmeddin en-Nesefî ö. 537/1142
  - şerh **Şerhu'l-Akâid** — Teftâzânî ö. 792/1390 · en meşhur şerh
    - hâşiye **Hayâlî** — Ahmed b. Mûsâ el-Hayâlî
    - hâşiye **Kestelî** — Muslihuddin Mustafa el-Kestelî
    - hâşiye **İsferâyînî** — İbrâhim b. Muhammed el-İsferâyînî
    - hâşiye **Siyâlkûtî** — Abdülhakîm es-Siyâlkûtî

Dikkat! Nesefî Mâtürîdî, şârih Teftâzânî ise Eş'arîdir; Teftâzânî şerhinde bazı noktalarda Nesefî'yi eleştirip Eş'arî görüşü tercih eder, bazı yerlerde ise Mâtürîdî görüşleri olduğu gibi benimser. Metnin Necmeddin en-Nesefî'ye nisbeti konusunda ihtilaf vardır (bir görüş Burhâneddin en-Nesefî'ye nisbet eder), ancak yaygın kanaat Necmeddin en-Nesefî lehinedir.

Biliyor muydun? Akâidü'n-Nesefî'nin imâmet bahsi, Sultan II. Abdülhamid döneminin son yıllarında matbu nüshalardan çıkarılmıştır; halifenin Kureyş'ten olması kaidesinin siyasî muhalefet tarafından kullanılması bunun gerekçesi olarak anlatılır.

Özet / Kendini Dene

1 Kader meselesini ilk tartışmaya açan kimdir, mezhep adı nedir?

cevap Ma'bed el-Cühenî; Kaderiyye.

2 Cebir görüşünü temellendirip kelâma mal eden ve sıfatları reddeden kimdir?

cevap Cehm b. Safvân ö. 128/745-46.

3 Mu'tezile'nin beş esası nedir?

cevap Tevhid, adl, va'd-vaîd, menzile beyne'l-menzileteyn, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker.

4 Büyük günahlı için Hâricî, Mu'tezile ve Ehl-i sünnet ne der?

cevap Hâricî: kâfir. Mu'tezile: iki konum arasında, tövbesiz ölürse ebedî cehennem. Ehl-i sünnet: mümin-fâsık, ebedî kalmaz.

5 Mâtürîdî ve Eş'arî'nin vefat yılları ve başlıca eserleri nelerdir?

cevap Mâtürîdî: 333/944, Kitâbü't-Tevhîd. Eş'arî: 324/935-36, el-İbâne, Makâlât, Lüma'.

6 Tekvîn konusunda iki ekol nasıl ayrılır?

cevap Mâtürîdî: müstakil ve ezelî sıfat. Eş'arî: ayrı sıfat değil, fiilî sıfatlar hâdis.

7 Teklîf-i mâ lâ yutâk konusunda iki ekolün görüşü nedir?

cevap Mâtürîdî aklen de câiz görmez; Eş'arîler aklen câiz görür, fiilen gerçekleşmediğini kabul eder.

8 Selef yaklaşımının anahtar kavramları nelerdir?

cevap Tasdik, takdis, keff, sükût, marifet ehline teslim, aczi itiraf.

9 Tahâvî'nin akaid risâlesinin adı ve vefat tarihi nedir?

cevap el-Akîdetü't-Tahâviyye; Tahâvî ö. 321/933. Selef metodunu izler.

10 Akâidü'n-Nesefî'nin en meşhur şerhi hangisidir, şârih hangi okula bağlıdır?

cevap Şerhu'l-Akâid; Teftâzânî ö. 792/1390, Eş'arî.

Defteri bitirdin; şimdi soru çöz!

Tedris Pro

Soru çözerek hazırlan.

Okuduğunu sorularla ve bilgi kartlarıyla pekiştir.

DHBT · MBSTS İhtisas · ÖABT DKAB
Dört sınav, tek uygulama

28.000 soru, 24.500 bilgi kartı
Hepsi uygulamanın içinde

Gerçek sınav formatında deneme
Her sınavın kendi şablonuyla

Bilgi kartlarında aralıklı tekrar
Zorlandığın kart sık, bildiğin seyrek

Android:
Google Play'de "Tedris Pro"
QR kodu telefonunla okut ya da dokun.

Bilgisayardan:
app.tedrispro.com.tr
Aynı hesapla tarayıcıdan çalış.

Daha fazla ücretsiz fasikül: **tedrispro.com.tr/fasikuller**

YouTube · Instagram: **@tedrispro**

Google Play, Google LLC'nin ticari markasıdır. Tedris Pro bağımsız bir hazırlık uygulamasıdır; Diyanet İşleri Başkanlığı, ÖSYM veya Millî Eğitim Bakanlığı ile resmî bağlantısı yoktur.